

ŞEYH SA'DÎ.NİN İLİM VE AMEL HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Yrd. Doç. Dr. H. Ahmet SEVGİ

İranlı büyük şâir, edip, mütefekkir Sa'dî (1213 ? - 1292), Ebû Abdullah Müşerrif el-Dîn b. Müslîh el-Şîrazî, Gülîstan kitabının çeşitli bölümlerinde, ilimle amel uygunluğu hususunda, görüş ve düşüncelerini belirtir.

Sa'dî, Gülîstan adlı eserini makâma nevinde yazmış (656/1258), mensûr kısımları arasına manzûm parçalar ilâve ederek, bir mükaddime ile sekiz bölümden meydana getirmiştir. Eserinde topladığı bilgi ve görüşlerini kısa, veciz bir üslûpla kaleme almıştır. Bu yüzden O'nun eseri sehl-i mümteni nümunesi olarak gösterilir. İşte Sa'dî bu eserinde yer yer ilimle ameli karşılaştırır. Âlim, bildikleri ile amel edip, uygulama sahasını koymalıdır. İnsan kısa ömrü içerisinde, kalıcı eserler bırakıp, adını ebedileştirmelidir.

Sa'dî, bu yüzden eserine mecâzî anlamda «Gülîstan» adını verdiğini belirtir: «Bir açılmış gül, senin ne işine yarar? Benim Gülîstan'ımdan bir yaprak (sahife) götür. Gülün ömrü beş altı gün sürer. Bu Gülîstan'sa dâima hoştur (1).»

O, dostlarına kalıcı eser sunmak istediğini de, şöyle ifâde eder: «Bilirsin ya, dedim, bahçenin gülünde bekâ ve gül mevsiminde devamlılık yoktur. Hakimler, «Her nesne ki kalıcı ve devamlı değil, ona gönül bağlamaya değmez (2)!» demişlerdir.»

Sa'dî, eserinin sürekli olarak okunup, beğenileceğini, gül gibi hemen solup, gitmeyeceğini, dâima ter ü taze kalacağını da açıklar. Ömrü, yaşarken değerlendirmek gerekir, belki ecel âniden insanı yakalayabilir: «Bir iş görmeksizin kalkıp giden ve göç davu-

(1) Osman Efendi, Zübte-i Gülîstan, İstanbul, 1307 h., s. 22.

(2) Zübte-i Gülîstan, ayn. esr., s. 21.

lunu çaldıkları halde yükünü bağlamıyan kimse utanır. Göç sabahının tatlı uykusu yayayı yolundan alıkor (3).»

İnsan bu dünyada ne kadar âlim olsa bile, nefsin isteklerine uyup, hayatın gayesini idrak edemezse, o zaman ömrünü boşa harcamış olur. İnsan yolcu gibi davranıp, hazırlıklı bulunması gerekir.

Sa'dî, gaflet içerisinde ömrünü geçirip, hiçbir iş yapmayan kimseyi de, şöyle eleştirir: «Ömrünü boş yere harcayan kimse, bir şey almaksızın altunu saçmıştır (4).»

O'na göre, dünyada hayırlı bir iş yapmayıp, göçüp-giden insanların, adları ve şöhretleri kalmadı: «Ey filan, ömrü ganimet say! Filan kalmadı diye ses yükselmeden (5) önce bir hayır işle (6)!» Böylece Sa'dî insan dünyada iken adını ebedî kılacak, hayırlı eserler bırakmasını, ister.

Peygamberimiz (s.a.v.)'in şu hadisine de işaret eder: «İnsan öldüğü zaman ameli kesilir; ancak üç ameli devam eder: (Bunlar) Sadaka-i câriye (devamlı hayır getiren kurumlar, müesseseler), kendisinden istifade edilen ilim (veya ilmi eserler) ve kendisine duâ eden hayırlı bir evlat (7).»

Kur'an-ı Kerim'de de: «Önden gönderdikleri işleri ve bıraktıkları (iyi ve kötü) eserleri yazarız (8)» buyurulmuştur. Bu âyetin açıklamasında, önden gönderdikleri, iyi ameller; arkada bıraktıkları ise, ilmi, kitap, hayır müesseseleri, vakıflar, güzel ve meşrû âdetler, kötü, şer ve fesat ocakları olduğu belirtilmiştir (9).

Sa'dî, ecel gelmeden önce, yararlı işler yapma hususunda acele etmemizi tavsiye eder. Zira her nefes, bizi ecele biraz daha yaklaştırır.

(3) Zübte-i Gülistân, ayn. eser., s. 14.

(4) Zübte, ayn. esr., s. 308.

(5) Eskiden, ölen kimselerin, minâre ve benzeri yerlerden yüksek sesle ilânı, camilerde salâ verilmesi örfüne işaret edilmektedir. Halen bu âdet Anadolu'nun bazı bölgelerinde devam etmektedir (Sedat Veyis Örnek, Anadolu Folklorunda Ölüm, Ankara, 1971, s. 41-42).

(6) Zübte, ayn. eser., 35; krş. Gülistân şerhî, Şarih, Sûdi, İstanbul, 1293 h. s. 75.

(7) Celâl el-Dîn Suyûtî, el-Câm' el-sağîr, Kahire, thz. I, 35.

(8) K., XXXVI (Yasin), 11.

(9) Hamdi Yazar, 'Hak Dinî Kur'an Dili, İstanbul, 1971, VI, 4012.

Bilhassa ilmi ile amel etmeyen kimseler, hakkında müşahhas örnekler verir: «İlim öğrenip, bildiğini yapmayan kimse tarlayı sürüp, tohum ekmeyen gibidir (10).»

Bildiği ile iyi işler yapıp, hayırlı eserler bırakmayan kimseler, boşa yorulmuş ve hayatlarını değerlendirmemiş olurlar.

O, gûnahtan sakınmayan âlimi, kendi ışığından faydalanamayan körlere benzetir: «İlmi ile âmil olmayan âlim, meşâle tutan bir kördür; doğru yolu gösterir, kendisi görmez (11).»

Diğer taraftan söylediklerine göre hareket etmiyen âlimler, çevresine tam te'sir de edemez. İlmi ile âmil olmayan âlimler, başkalarını tedâvî edip, iyileştirdiği halde, kendi hastalığına çâre bulamıyan doktorlara benzetilir. İlim ağaçsa, meyvası da ameldir. Bilgisine uygun hareket etmeyen âlim de, meyva vermeyen ağaç gibidir. Bu misâllere göre, âlim, bilgisine uygun davranışta bulunduğu zaman hem kendine faydası dokunur, hem de çevresine te'sirli olup, toplum tarafından da takdir kazanır. Hz. Ali (r.a.): «Gerçek âlim ilmi ile amel eden, ilmi ameline uygun olandır (12)» demiştir.

Sa'dî, hayatta iki insanın boşa yorulup, sıkıntı çektiklerini belirtir: «İki insan boş yere sıkıntı çekti, faydasız uğraştı; biri kazanıp yemedi, diğeri öğrenip de amel etmedi (13).»

Sa'dî, bu fikrinin devamında, bildiği ile amel etmeyen âlimleri hayvanlara benzetir: «Ne kadar ilim öğrenirsen öğren, bildiğini yapmazsan câhilsin. Birkaç kitabı yüklenen hayvan, ne araştırmacı olur, ne de âlim; sırtındaki odun mu, yoksa kitap mı, o boş kafalının haberi yoktur ki (14).»

O, bütün bu açıklamalarında, âlimlerin bildikleri ile amel edip kendisine ve topluma faydalı olmasını ister. Diğer taraftan da, zengin olan kimseler de, mal ve mülkleri ile insanların yararına faydalı eserler bırakmalarını tavsiye eder.

(10) Zübte-i Gülistân, ayn. esr., s. 322.

(11) Zübte, ayn. esr., s. 308.

(12) M. Faruk Bayraktar, İslam Eğitiminde Öğretmen - Öğrenci Münâsebetleri, İstanbul, 1987, s. 162.

(13) Zübte, ayn., esr., s. 307.

(14) Zübte, s. 307; krş. Gülistân Şerhi, Şarih, Sûdî, ayn. esr., s. 452.

İlmi ile şahsî menfaat sağlıyan kimseleri de, şöyle eleştirir: «İlim, dini beslemek içindir, dünyayı yemek için değildir (15).»

Âlim, ilmini dini kuvvetlendirmek ve yaymak için kullanıp, şahsî çıkar ve menfaatine âlet etmemelidir. Âlim, dindarlığını, takva ve zühdünü dünya menfaati sağlamak için kullanırsa, manevî sahada eline bir şey geçmiyeceğini de açıklar: «Takva, bilgi ve zühdü satan kimse, topladığı bir harmanı tamamen yakmıştır (16).»

Sa'dî, âlimler, bildikleri ile amel etmiyor diye de, onların bilgilerinden istifade etmemeyi doğru bulmaz. Bu konuda, şöyle bir hikâye anlatır: Fakihin biri, babasına, «Vâizlerin o güzel sözleri bana hiç te'sir etmiyor. Çünkü onların, sözlerine uygun hareketlerini göremiyorum. Kur'an'da «Halkla iyilik etmeyi emreder, nefislerinizi unuttur musunuz (17)» buyrulmuştur, dedi. «Ve şu mesnevî'yi okudu: «Halka dünyadan geçmeyi öğretirler, kendileri zahire, gümüş yığarlar. Sözle yetinen bilginin sözleri kimseyi te'sir etmez. Bilgin, kötülük etmiyen kişidir. Kendi yapmadığını halka söylemez (18).» aBbası da oğluna, «günahsız bir bilgin bulacağım diye, ilmin faydalarından yoksun kalmak yerinde olmaz (19)» der.

Sa'dî, bu hikâyesinde, âlimler, bilgilerine uygun hareket etmiyorlar diye de, onların bilgisinden istifade etmemek, yerinde bir davranış olmaz, demek, ister. Dilimizde yaygın bir atasözü var: «İmamın dediğini tut, gittiği yoldan gitme.» Bu sözde, ilmiyle âmil olmayan kimseler kötülenir, fakat onlara benzemek de tavsiye edilir. İslam dâima ihlas ve samimiyeti teşvik etmiş ve gösterişten uzak kalınmasını istemiştir. Kur'an'da bir çok âyette, dünya ve âhirette kurtuluşa erenlerin, «imân» ile «güzel iş»i bir arada uygulayanlar olduğu açıklanmıştır (20).

Hz. Peygamber'in tatbikatını gösterdiği Kur'an ahlakıyla yetişmiş ilk İslam büyükleri, ilmiyle âmil olmanın en güzel misallerini verdiler. Bir kimsenin eserini ve davranışını görmeden sırf söz

(15) Zübte, ayn. esr., s. 307.

(16) Zübte, ayn. esr., s. 308.

(17) K., II (Bakara), 44.

(18) Zübte, s. 150.

(19) Zübte, s. 151.

(20) K., CIII (Asr), 3; XCV (Tîn), 6.

(21) Mehmet Sait Hatiboğlu, İlmiyle Âmil Olmak (makale, Ramazan Söyleşileri) Milliyet, 20-3-1991.

ve görünüşüne göre değeriendirmediler. Hz. Ömer (r.a.): «Kur'ân okuyan, sizi aldatmasın. Onu herkes okur, fakat kim tatbik ediyor, ona bakın (21)» demiştir.

Sa'dî, amelsiz bilgini balsız arıya benzetir: «Birine, amelsiz bilgin neye benzer?» dediler. «Balsız arıya!» dedi. Sa'dî bu görüşünün devamında şöyle bir latife de bulunur: «O mürüvetsiz sert eşekarısına de ki: Madem ki, bal vermiyorsun, bari iğne batırma (22).»

Sa'dî bu açıklaması ile âlim, balarısı gibi kendine ve başkalarına faydalı olmaya çalışmalıdır. Faydalı olmasa bile eşekarısı misâli başkalarına zarar vermemeli, bilgisini kötü yollarda kullanmamalıdır. Zira bilgin, bilgisini kötü yolda kullanırsa, câhil kim-seden daha da tehlikeli olup, büyük zararlar açabilir. Fakat bilgili insan hareket ve davranışları ile iyi örnek olursa, insanlar üzerinde etkileri daha büyük olur (23).

Mevlânâ Celâl el-Dîn Rûmî'de, işle nasihatın sözle nasihat-tan daha te'sirli olacağını belirtir: «İşle olan öğüt, halkı daha fazla cezbeder. Çünkü sağır ve ruhsuzların da kulağına girer. Sonra bu öğütte emirlik şüphesi de az olur. Bu sebepten halka iyi te'sir eder (24).»

Bir işi bizzat yapan kimse, karşısındaki şahsa «şunu yapın, bunu yapmayın» diye sözle emirler vermediğinden, bu durum, görenlerin üzerinde, müsbet etki bırakır. Hemde bir iş, uygulamalı olarak görüldüğü zaman, görenlerin o işi anlayıp, yapmaları kolaylaşır.

Fiiil ve davranışları ile halka iyi örnek olma hususunda, âlimlerimiz, ahlakçılarımız ve bilhassa dîni sahada hizmet veren hocalarımız, büyük gayret ve çaba göstermeleri gerekir.

Sa'dî, insanların faydalı, hayırlı işlere yönelmesini, mevki ve zenginliğin geçici olduğunu, bu yüzden çocuklara, san'at, hüner ve beceri kazandırılmasını tavsiye eder: «Bir bilge, oğullarına

(22) Zübte, ayn. esr., s. 335.

(23) Muhammed Zekeriya Kandehlevî, Fezâil-i âmâl, trc. Yusuf Karaca, İstanbul, 1984, s. 223-224.

(24) Mevlânâ Celâl el-Dîn Rûmî, Mesnevî-i ma'nevî, nşr. R.A. Nicholson, London, 1933, IV, 649/485-6.

öğüt veriyordu; canım çocuklarım, diyordu, hüner öğrenin, dünyanın varlığı güvene değmez. Mevki şehsin kapısından dışarı çıkmaz. Para pul her an tehlikelidir. Ya bir çırpıda hırsız götürür, ya da azar azar sahibi yer. Ama hüner, akan bir çeşmedir, devamlı bir devlettir (25).»

Sa'dî, zenginlik ve mevkinin sürekli olmadığını, dâima tehlikelere maruz kalacağını, halbuki hüner ve san'at şahsın kendisine has bir özellik olduğunu ve geçici olmadığını açıklar. Mevki şehir kapısından dışarı çıkmaz, mal da her zaman tehlikeye karşıdır. İşte bu yüzden ecdadımız da, san'at öğrenmeyi «altun bileziğe» benzetmişler. Bilgili, hüner ve san'at sahibi kimse, nereye gitse, değer görür, geçimini sağlar, başkalarına muhtaç olmaz. Bugün bile faydalı ve uygulamalı bilgilere önem verilmeye başlanılmıştır. Hatta bir çok sahada, örgün eğitimden, yaygın eğitime geçilmektedir. Gençlerimiz öğrendikleri bilgileri uygulama alanına koyamazlarsa, o zaman diplomalı okumuş, işsizler topluluğu meydana gelir. Kendi ihtiyaçlarını te'min edemedikleri gibi, ülke kalkınmasına da bir katkıları olmaz. Eğitimin amacı üretici insan yetiştirme, hedefini gütmek olmalıdır (26). Kişi çalışma ve gayretleri ile üretici, olup, şahsına, milletine, ülkesine ve bütün insanlığa faydası dokunabilmelidir.

Tecrübeye ne kadar önem verdiğini göstermek üzere, Sa'dî, Lokman Hekim'den bir kıssa nakleder: Lokman Hekim'e: «Bilgili kimden öğrendin? diye sordular. Körlerden! dedi, çünkü onlar, basacağı yeri önce kontrol etmeyince, adım atmazlar (27).»

Sa'dî başkalarına faydalı olmayı her şeyin üstünde tutar, şöyle bir misalle açıklar: «Bir gönül eri tekkeden medreseye geldi. O'na, bilginle, âbit (ibâdet eden) arasında ne fark gördün de, bilginleri tercih ettin.» denildi. O da: «Âbit daigadan kendi kilimini kurtarır. Bilginse batanı kurtarmaya çalışır (28).» dedi.

Sa'dî, âlimin bilgisi ile başkalarına faydalı olacağı görüşünde olup, bu yüzden âbide tercih etmiştir. Bir Hadis-i Şerifte'de:

(25) Zübte-i Gülistân, s. 271-272.

(26) Kurt Karaca, Milliyetçi Türkiye, Ankara, 1971 (IV. baskı), s. 38-41; Nurettin Topçu, Türkiyenin Maarif Dâvası, İstanbul, 1960, s. 35-45.

(27) Zübte, s. 29.

(28) Zübte, s. 152.

«Fıkıh bilgini (âlim), şeytana karşı bin âbitten daha güçlüdür (29)» b yurulmuştur.

Fakat âbit âlimse onu, diğ r âlimlerden kıymetli ve üstün saymak gerekir.

Sa'di, bilginde, i  temizliğine ve salih amele değer verir: «İyi iŐ işle de, ne dilersen giy; ister başına ta  geçir, ister omuzuna bayrak al. Zahitlik eski püskü giymekle değil; temiz bir zahit ol da, istersen atlas giy. Zahitlik eski giymekle değil, dünyayı, Őehveti, hevesi terketmekledir (30).»

Nasıl ki, korkak insana savaŐ silahının faydası olmazsa, zahitlik kisvesine bürünen riy kar insana da, bu kıyafet ve görünüŐün faydası olmaz.

«Zirh içinde, mert olmak gerek, korkak adama savaŐ silahının faydası ne (31)?»

Sa'di bu düŐüncesi ile insanın iç dünyasına önem veriyor. Zahitlik gerçekte Őehvet ve aŐırı iŐtekleri yenmekle olur. Yoksa zahitlik kirl , eski, pejmürde kıyafet giymekle değil.

Faydasız iŐlerle meŐgul olanları Sa'di, bir gönül ehlinin dili ile eleştirir: M neccimin biri, kendi evine girince, âilesini yabancı bir erkekle beraber bulur. O zaman gönül ehli, adama: «Evinde kim var? Bunu bilmezken g g n y cesindeki nereden bilirsin (32)» der.

Şeyh Sa'di'nin çađdaŐı olan Mevlânâ Cel l el-Din Rûmî'de, müneccimleri eleştirir: «Ey yıldız bilgisi ile meŐgul olan, uğurlu ve uğursuz vakitleri biliyorsun. Bir kere de kendine bak, sen uğurlu musun? Yoksa yüzü yıkanmamıŐ, uğursuz musun (33)?»

(29) Eb  Isı Muhammed Tirmizi, S nen el-Tirmizi, trc. Osman Zeki Mollamehmetođlu, İstanbul, 1975, IV, 421; krş. Burhaneddin el-Zern ci, Ta'lim el-m tea'llim, met. trc., Őerh, Vehbi Yavuz, Bursa, 1979, s. 145.

(30) Z bte, s. 110-111.

(31) Z bte, s. 111.

(32) Z bte, s. 215-216.

(33) Mevlânâ Cel l el-Din Rûmî, Mesnev-i ma'nevi, ayn. esr., III, 513/2652.

Netice olarak, Sa'dî ilim ve amele büyük değer verir, bilginin önemi uygulama sahasına konulmakla artar. Servet sahibi zengin kimselerde, mallarını hayırlı, iyi işlerde harcaııp, arkalarında kalıcı eserler bırakmakla, isimleri unutulmayıp, hayırla anılırlar. İlim adamları da bıraktıkları ilmi eserler sayesinde adları unutulmaz, hayırla yadedilirler. Zira insan bu dünyada, ne kadar çok yaşasada, ölüm kendisine bir gün gelip, ulaşacaktır.

O, tecrübe ve deneye önem verir, öğrenilen bilgilerin uygulama sahasına konulmasını ister. Mevki ve şöhretin devamsızlığını, aksine bilgi, san'at ve becerinin daha sürekliliğini, tehlikelere maruz kalmadığını, şahsın kendine has, özellik olduğunu belirtir. Öğrenilen bilgi, şahsın kendisine ve topluma yarar sağlamalıdır. İşte bu yüzden Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'de: «Yârabbi! Faydasız ilimden sana sığınırım (34)» buyurmuştur. Diğer taraftan da, insan öğrendiklerini uygulama sahasına korsa, Cenabı Hakk'ın, o kimseye yardım edeceğini, bilgisini artıracığını, Peygamberimiz (s.a.v.) (35): «Bir kimse bildiği ile amel ederse, Allah, ona bildiklerini öğretir» (35) hadisi ile açıklamıştır.

İşi ile sözü birbirine uygun olan âlimler, kendi yapmadıkları bir işi, başkalarından istememişler. Önce kendileri yapıp, sonra başkalarından, o işlerin yapılmasını istemişler, böylece te'sirli de olmuşlardır (36).

İnsan yaptığı işlerde, samimi olup, gösterişten uzak, Allah rızası için çalışıp, O'na güvenerek, gayret gösterdiği takdirde, dünya ve âhiret seadetine kavuşabilir.

Makalemize, değerli mütefekkir ve eğitimci Sa'dî'nin bir beyiti ile son verelim:

«Ey kardeş! Dünya kimseye kalmaz. Gönlü âlemi yaratan Allah'a bağla, (sana) kafidir (37).»

(34) Celâl el-Din Suyûtî, el-Câm' el-sağîr, ayn. esr., I, 58.

(35) İsmâ'il b. Muhammed 'Aclûnî, Keşf el-hafâ, Beyrût, 1351 h. II, 265.

(36) Ebû Muhammed el-Gazâlî, İhyâ' 'ulûm el-Dîn, trc. Ahmet Serdaroğlu, İstanbul, 1975, I, 147.

(37) Zübte, s. 33.